

BIOLOGIE / BIOLOGY

Mléčivec alpský (*Cicerbita alpina*) ve středních Čechách*Cicerbita alpina* in central BohemiaJiří Hadinec¹

0. Abstract

Cicerbita alpina (Asteraceae), the plant species occurring in the mountains of the Czech Republic (usually at elevations above 800 m a. s. l.) was surprisingly found at an elevation of 470 m a. s. l. near Řevnice in central Bohemia in 2013–2015. The present paper describes the locality, species ecological requirements and discusses the possible origin of the *Cicerbita alpina* population at this unusual lowland locality. A photo and the distribution map of the species in the Czech Republic are also attached.

1. Úvod

Střední Čechy patří z hlediska přírodovědného poznání určitě k nejlépe prozkoumaným krajinám v České republice. Pro české botaniky představuje toto území, především díky pražskému okolí a Českému krasu, kolébku poznání. Údaje o výskytu řady rostlinných druhů najdeme odsud již v Mattioliho Herbáři. Přesto je možné i zde v současné době nalézat velice překvapivé (až neuvěřitelné) novinky, připomeňme si např. nedávný objev drobné mediteránní kapradiny podmrvky hadcové (*Notholaena marantae*) u Hlásné Třebaně (ŠPRYŇAR 2004). Naproti tomu *Cicerbita alpina* (syn. *Mulgedium alpinum*), rostlina z čeledi hvězdnicovitých (Asteraceae), je v české květeně výrazně horským prvkem. Už samotné latinské jméno i odvozené české pojmenování mléčivec alpský tomu zcela odpovídá. Při pohledu na jeho rozšíření v síťové mapě v 7. svazku Květeny ČR (SLAVÍK in SLAVÍK a ŠTĚPÁNKOVÁ Eds. 2004, str. 39) se nejví nikterak pravděpodobné, že by se mohl takový druh vyskytovat v samém nitru středních Čech. Latinská druhová jména rostlin užitá v textu jsou sjednocena podle práce KUBÁT et al. (2002).

2. Mléčivec alpský na Hřebenech

Jak je z úvodních slov a ze samotného názvu příspěvku dopředu zřejmé, skutečnost je navzdory ekologickým nárokům druhu překvapující – mléčivec alpský se ve středních Čechách v současnosti vyskytuje, a to dokonce necelých 15 km od jz. okraje Prahy. Roste zde v kulturní smrčtině na malé ploše ve vlhkém erozním zářezu v horním úseku Babského potoka, přesněji potůčku, na s. svahu Hřebenu. Podél břehů se ve smrčtině vtroušeně vyskytuje olše lepkavá (*Alnus glutinosa*). Lokalita se nalézá 2 km j. od obce Řevnice v nadm. výšce 470 m (zeměpisné souřadnice WGS-84: 49°53'20,4"N, 14°14'38,9"E; pole síťového mapování 6151). Podle současného fytogeografického členění leží v podokrese 35c. Příbramské Podbrdsko. Označení této fytogeografické jednotky pro obecně vžitý název Hřebeny není úplně šťastné, spíše naopak zavádějící. Nejde totiž ve skutečnosti o Podbrdsko ve smyslu podhůří Brd, ale o výrazný strukturní hřbet, který je *de facto* přímým sv. pokračováním vlastních Brd víceméně shodného geologického složení. V geomorfologickém členění patří Brdy a Hřebeny tradičně do společné souhrnné jednotky, do Brdské vrchoviny (cf. DEMEK et

Obr. 1. Celkový pohled na lokalitu mléčivce alpského (*Cicerbita alpina*) u Řevnic. Foto V. Hadincová, 28.6. 2015.

Fig. 1. Locality of *Cicerbita alpina* near the village of Řevnice. Photo by V. Hadincová, June 28, 2015.

al. 1987). Mléčivec jsem zde našel poprvé v roce 2013 a poté jsem jeho výskyt na lokalitě znovu potvrdil i v letech následujících, 2014 a 2015.

Obr. 2. Záběr do porostu mléčivce alpského (*Cicerbita alpina*). Foto V. Hadincová, 28.6. 2015.

Fig. 2. Stand of *Cicerbita alpina*. Photo by V. Hadincová, June 28, 2015.

¹ Herbářové sbírky Univerzity Karlovy, Benátská 2, 128 01 Praha 2; hadinec@natur.cuni.cz

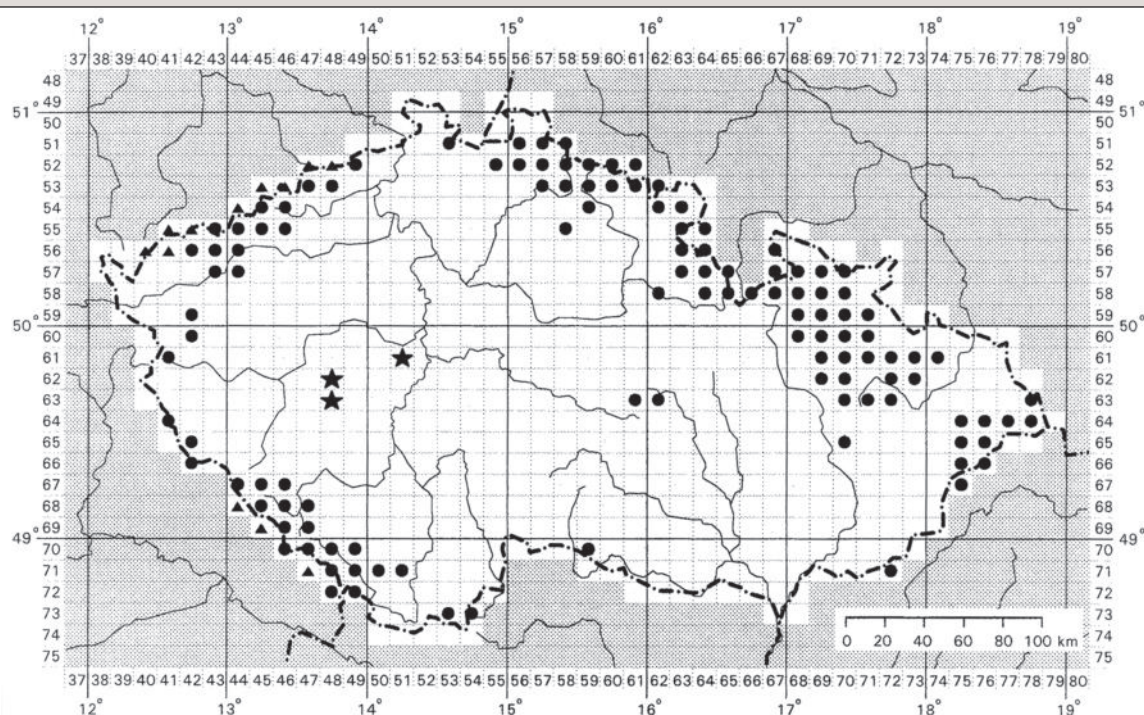
Poděkování: Rád bych na tomto místě poděkoval Rudolfu Hlaváčkovu za konzultaci k výskytu mléčivce alpského v Brdech, podobně pak Lucii Čermákové za cenné informace k vyobrazení mléčivce v Mattioliho Herbáři. Jitce Štěpánkové z Botanického ústavu AV ČR v Průhonicích děkuji za laskavé svolení k převzetí mapy mléčivce z publikace Květena České republiky. V neposlední řadě pak děkuji také své manželce Věře za pořízení fotodokumentace na lokalitě u Řevnic a za překlad do angličtiny.

Český kras (Beroun), XLI (2015), 43–45, 4 obr.

© Muzeum Českého krasu, p. o., Beroun

ISSN 1211-1643

ISBN 978-80-87708-07-1

Obr. 3. Síťová mapa rozšíření mlčivce alpského (*Cicerbita alpina*) v České republice převzatá s laskavým svolením Botanického ústavu AV ČR v Průhoncích z publikace Květena ČR (SLAVÍK a ŠTĚPÁNKOVÁ Eds. 2004) doplněná o lokality v Brdech a u Řevnic (hvězdičky).

Fig. 3. A grid map of the distribution of *Cicerbita alpina* in the Czech Republic. Based on the *Flora of the Czech Republic* (SLAVÍK and ŠTĚPÁNKOVÁ Eds. 2004), adopted with a permission of the Institute of Botany of the CAS. The localities in the Brdy highland and in the Řevnice area are added in the map (asterisks).

Populace na popsané lokalitě podle všeho nemůže existovat příliš dlouho. V době květu jde totiž o velice nápadný druh a u frekventované turistické cesty ve vyhledávaném rekreačním zázemí pražské metropole by určitě nemohl dlouhodobě ujít pozornosti botaniků. Nachází se tu ve společenstvu běžných mezických lesních druhů: *Athyrium filix-femina*, *Dryopteris dilatata*, *Festuca gigantea*, *Carex sylvatica*, *Circaea lutetiana*, *Impatiens noli-tangere*, *Mycelis muralis*, *Prenanthes purpurea*, *Senecio ovatus*, *Stachys sylvatica*, hojný je zde také *Rubus bifrons*. V keřovém náletovém podrostu se vyskytuje kromě smrku i buk, jedle a jasan a také poměrně teplomilný jeřáb břek, což dokládá výjimečnost lokality. Kolonie čítala v červnu 2015 zhruba stovku rostlin (z toho 25 sterilních), téměř polovina lodyh však byla již v tuto dobu až k bázi okousána zvěří (nejspíše srnčí); děje se tak zde pravidelně každým rokem. I přes toto poškození se populace na Hřebenech jeví kupodivu jako stabilní. Okus mlčivce alpského zvěří je v přírodě hojně rozšířený jev a je popisován často v literatuře. Gustav Hegi (*Illustrierte Flora von Mitteleuropa*) uvádí, že v některých alpských územích se v lidové tradici věří při spásání mlčivce dobyt看m v jejich vyšší doživost mléka. V Hrubém Jeseníku, kde není druh rozhodně vzácný, BUREŠ (2013, str. 94) uvádí, že v některých letech zde byla zvěří okousána většina populací, v určitých lokalitách do posledního jedince. V případě malých populací tak může neúměrné přezvěšení představovat u mlčivce citelné ohrožení.

3. Domovem jen v horách

V České republice mlčivec alpský provází pouze vyšší pohraniční hory, tomu pak v mapě (viz obr. 3) velmi názorně odpovídá úhledné seskupení jeho lokalit podél téměř celých státních hranic, samozřejmě s výjimkou nížinné j. Moravy. Je to druh, který má optimum rozšíření v nadmořských výškách nad 800 m. Důležitým předpokladem jeho výskytu na lokalitách je vyšší množství srážek

a vysoká vzdušná vlhkost. Daří se mu především na březích horských potoků a řek, v přípotočních olšinách, ve stinných vlhkých roklích, na prameništích, případně v okrajích mokřých luk. Je však také zároveň významnou vegetační složkou subalpínských vysokotébelných niv nad hranicí lesa, např. v ledovcových karech. Podél vodních toků v údolích sestupuje z hor i do nižších podhorských poloh, absolutní výškové minimum jeho výskytu v ČR je udáváno zhruba na úrovni 400 m n. m. (KOVANDA in SLAVÍK a ŠTĚPÁNKOVÁ Eds. 2004, str. 498). Vyhledává však v horách i člověkem uměle vytvořená stanoviště – je častý v lesních průsecích, na pasekách nebo v příkopech kolem komunikací.

Podrobně se u nás rozšířením a chováním mlčivce alpského z hlediska syntaxonomického zabýval v Orlických horách Karel Kopecký (KOPECKÝ 1990). Porovnával jeho ekologické nároky v přirozených společenstvech a v náhradních na antropogenních stanovištích a pokusil se o cenologické zařazení v obou typech porostů. Mimo pohraniční hory existují u nás již jen velmi ojedinělé výskyt v Doupovských vrších a Slavkovském lese. Z vnitrozemí je mlčivec alpský jako výjimečná vzácnost udáván pouze ve dvou nižších horských skupinách, přesněji vrchovinách, u nichž se horský fenomén projevuje pouze minimálně – v Brdech (zdejší výskyt v úvodu zmíněná mapa nezachycuje) a na Českomoravské vysočině. Velice podobný ráz rozšíření u nás mají i některé další typické horské druhy, jako např. *Homogyne alpina*, *Ranunculus platentifolius*, *Streptopus amplexifolius* nebo *Veratrum album* subsp. *lobelianum*.

Mlčivec alpský je evropským arкто-alpínským endemitem, který se vyskytuje téměř ve všech vysokých pohořích a středohorách. Jeho areál sahá od Skotska a Skandinávie po Pyreneje a bulharské Rodopy na jihu Evropy. Z územního českého pohledu je zajímavý fakt, že velice věrně vyobrazení mlčivce alpského najdeme již v Mattioliho Herbáři (přesněji v jeho druhém českém překladovém vydání od Daniela Adama z Veleslavína z roku 1596) pod jménem

Obr. 4. Květenství mlčívce alpského (*Cicerbita alpina*). Foto V. Hadincová, 28.6.2015.

Fig. 4. *Cicerbita alpina* inflorescence. Photo by V. Hadincová, June 28, 2015.

„*Sonchus caeruleo flore*“. Samotný Pietro Mattioli v době svého pražského pobytu navštívil v srpnu 1563 také Krkonoše a při své cestě mlčivec, tam běžně rozšířený, měl bezpochyby možnost poznat. Předlohou k uvedenému vyobrazení však přesto byly nejspíše rostliny pocházející z Alp.

4. Kdysi rostl i v Brdech

Lokalitě u Řevnic jsou nejbližší známé výskyty mlčívce alpského v Brdech (pole síťového mapování 6248 a 6348, viz obr. 3), v současnosti se však jedná již jen o historické údaje. Izolované drobné lokality existovaly v údolí Padrťského potoka (Klabavy) a jeho přítoku potoka Reservy, které oba pramení v kulminační části Brd. Jako první zde mlčivec zaznamenal v roce 1871 Ladislav Čelakovský (ČELAKOVSKÝ 1883, str. 779). Sporadicky, ale pravidelně, byl v těchto místech nalézán dalšími floristy i později (cf. NESVADBOVÁ a SOFRON Eds., 1975, str. 19), jak však tito autoři vesměs sami uvádějí, jednalo se o nepočetné populace nebo dokonce spíše jen o jednotlivé skupinky rostlin. Velice dobrý znalec brdské květeny profesor Karel Domin, který jej zde našel kvetoucí v roce 1916, o deset let později v monografii věnované vegetačním poměrům Brd přímo poznamenává: „*Jest dnes v Brdech jistě sychrově vzácné*“ (DOMIN 1926, str. 265). Poslední nález jediné a sterilní rostliny z údolí Klabavy pochází z roku 1967 (NESVADBOVÁ a SOFRON Eds., 1975, str. 19). Pozoruhodné je, že ze zcela stejných míst, kde se vyskytoval mlčivec, byl v minulosti uváděn (jako na jediném místě v Brdech) také další významný zástupce horské květeny *Homogyne alpina*. I ten tu však již vyhynul, poslední nález pochází z roku 1973 (cf. ŠTĚPÁN 1974, str. 29). Vymizení obou těchto druhů v Brdech dokládá obecnější trend známý z posledních několika desetiletí, kdy pravděpodobně vlivem globálních změn (především v důsledku citelného vysušování krajiny) dochází ve střední Evropě k ústupu řady horských druhů z nižších poloh. V omezeném měřítku lze toto pozorovat i v univerzitní botanické zahradě v Praze, kde je mlčivec alpský dlouhá léta pěstován, a i přesto, že roste v oddělení rašelinné květeny a rostliny jsou tu pravidelně zalévány, v posledních suchých letech během horkých letních měsíců s teplotami nad 35 °C dorůstají chudě kvetoucí lodyhy s bídou do výšky pouhých 50 cm.

5. Jen náhodný krátkodobý host?

Vzdálenost historických brdských lokalit od současného nálezu u Řevnic není velká, činí zhruba 40 km, ale bylo by odvážné uvažovat v tomto případě o možném výsadku právě z Brd, kde již téměř před 50 lety mlčivec vyhynul. Je téměř nemyslitelné, aby popula-

ce na Hřebenech zůstala tak dlouho botaniky nepovšimnuta. Jako okrasný druh, pokud je mi známo, se mlčivec alpský v kultuře nepěstuje, takže ani tato možnost se pro vysvětlení původu nenabízí. Zanesené diaspory tedy nepochybně pocházejí ze vzdálenějších území, jako nejpravděpodobnější se z hlediska převládajícího proudění větru v Čechách jeví Krušné hory, kde je druh dosti hojný.

Anemochorní způsob šíření využívá s úspěchem celá řada rostlin, nejčastěji např. kapradorosty, které mají miniaturní a lehounké spóry, podobně to umí také orchideje. Z hvězdnicovitých rostlin můžeme uvést např. pcháče (*Cirsium* sp.), které mají své nažky opatřeny chmýrem, jenž jim umožňuje přenos větrem na velké vzdálenosti. Mlčivec alpský může rovněž využívat svých lehkých ochmýřených nažek k dálkovému šíření, přesto se v jeho případě nezdá, že by se v Čechách jednalo o příliš rozšířený jev. Limitující budou u něho právě dosti úzce vymezené ekologické nároky. Drobné izolované výskyty ležící mimo údolí toků, známé tu a tam z nižších podhorských poloh, jsou vždy víceméně v dosahu bohatých populací v horách. A pravděpodobně jsou také jen přechodného charakteru. Znal jsem v letech 1975–1976 např. takovýto ojedinělý sekundární výskyt kvetoucí kolonie mlčívce v chudé a poměrně suché kulturní smrčtině u osady Terežín v obci Rudník v Podkrkonoší. Bude zajímavé sledovat další osudy populace na Hřebenech. Osobně se domnívám, že vyhlídky do budoucna nejsou příliš nadějně, již s ohledem na samotný výskyt v produkčním hospodářském lese, kde nelze uvažovat o žádné formě případné legislativní ochrany.

6. Závěr

Nález mlčívce alpského (*Cicerbita alpina*) v mezofytku středních Čech je velice pozoruhodný a výjimečný. Za zhruba 200 let soustavného botanického výzkumu v českých zemích jde pravděpodobně o jediný zaznamenaný případ, kdy byl tento druh nalezen tak daleko mimo svá přirozená domovská naleziště v horách.

Literatura

- BUREŠ L. (2013): *Chráněné a ohrožené rostliny Chráněné krajinné oblasti Jeseníky*. – Rubico: 1–314. Olomouc.
- ČELAKOVSKÝ L. (1883): *Prodromus květeny české. Vol. 4.* – Komitét pro přírodnické vyskouvání Čech: 677–944. Praha.
- DEMEK J. et al. (1987): *Hory a nížiny*. – Academia: 1–584. Praha.
- DOMIN K. (1926): *Studie o vegetaci Brd a povšechné úvahy o dějinách lesních společenstev a vztazích lesa k podnebí a půdě*. – Sborník Přírodovědecký České Akademie: 1–290. Praha.
- KOPECKÝ K. (1990): *Cicerbita alpina* na přirozených a antropogenních stanovištích v Orlických horách. – *Preslia*, 62: 61–71. Praha.
- KUBÁT K., HROUDA L., CHRTEK J. jun., KAPLAN Z., KIRSCHNER J., ŠTĚPÁNEK J., ZÁZVORKA J. (Eds., 2002): *Klíč ke květeně České republiky*. – Academia: 1–928. Praha.
- NESVADBOVÁ J., SOFRON J. (Eds., 1975): *Cicerbita alpina* in Fytogeografický atlas Západočeského kraje III. – *Sborník Západočeského muzea, Příroda*, 15: 12–19. Plzeň.
- SLAVÍK B., ŠTĚPÁNKOVÁ J. (Eds., 2004): *Květena České republiky. Vol. 7.* – Academia: 1–767. Praha.
- ŠPRYŇAR P. (2004): Poznámky k překvapivému výskytu podmrvky jižní (*Notholaena marantae*) a sleziníku hadcového (*Asplenium cuneifolium*) na ultrabazickém pikritu v Českém krasu. – *Zprávy České botanické společnosti*, 39: 321–338. Praha.
- ŠTĚPÁN J. (1974): Rozšíření a ekologie bylinných druhů lesní květeny Brd. – *Sborník Západočeského muzea, Příroda*, 10: 1–31. Plzeň.